

ЛАНА ПАВЛОВИЋ АЛЕКСИЋ*

Филозофски факултет
Београд

УДК 165.9:165.75

Прегледни рад
Примљен: 15.05.2016
Одобен: 22.06.2016
Страна: 155-169

ИЗВОДИ ИЗ ИСТОРИЈЕ ИДЕЈА О НАРАТИВИМА**

Сажетак: Изводи из историје идеја о наративима прегледни је рад одабраних делова историје ових идеја. Излагање је подељено у две целине. У првој су изложене и објашњене теоријске основе и значење кључних термина у проучавању наратива. У другој је преглед развоја идеја о наративима у модерном добу и новијој историји. Преглед почиње с крајем XIX века, а завршава крајем седамдесетих година XX века уз додатни осврт на тенденције проучавања наратива у последње две деценије XX и првој декади XXI века.

Кључне речи: наратив, историја, идеја, теорија, наратологија

Овај прегледни рад избор је извода из историје одређених школа мишљења и интелектуалних праваца деловања у вези са идејом наратива. Предстаља једну од варијанти могућег сагледавања сврхе и смисла ових идеја. Излагање је организовано усаглашавањем концептуалног и хронолошког развоја идеја, а одвија се у дискузивној анализи.

Теоријске и концептуалне основе идеја о наративима. Историје идеја су забелешке, записи о експериментима у мишљењу који су се одвијали вековима (Lovejoy, 2001: 329). Историја идеја замишљена је као проучавање појединачне идеје, самосталног концепта, и то најчешће оног од једне речи као што је наратив. Како сагледавам теорије наратива испитују наративе као елементарна обележја индивидуа и друштава, његове карактеристике, релације, дејства и реакције. Ове теорије представљају тумачења релација између прича и живота, њиховог састава, сврхе, преображаја и узајамних утицаја. Ролан Барт (Roland Gérard Barthes 1915–1980), теоретичар уметности, филозоф и семиотичар, описује на следећи начин шта се под значењем наратива мисли. „Наратив уистину почиње са историјом људске врсте. Не постоје, нити су икада игде постојали

* lanaaleksic@yahoo.com

** Сегмент истраживања за докторску дисертацију. Предлог теме дисертације одобрило Веће научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду, на седници 7.7.2015./ 02-02 Број: 61206-3042/2-15

људи без наратива. Као живот сам, он је ту, интернационалан, трансисторијски, транскултурни” (Barthes, 1975: 237.) Џералд Принс (Gerald Prince, 1942) теоретичар књижевности и наратолог, према књигу *Наратологија: форма и функција наратива* из 1982. године почиње истим Бартовим цитатом, предлаже редефинисање онога што конституише наратив и даје прву дефиницију наратологије, науке о наративима, чије је стварање Цветан Тодоров (Tzvetan Todorov, 1939) предложио 1969, и дао јој име наратологија. Наратив је за Принса „представљање најмање два стварна или измишљена догађаја или ситуације у временским интервалима, који се међусобно не морају претпостављати” (Prince, 1982: 4). Такође износи своју дефиницију наратологије. „Наратологија је истраживање наративних форми и функционисања наратива [...] испитује шта је заједничко свим наративима и шта им – наративно говорећи – омогућава да буду наративно различити (Prince, 1982: 5). Карактеристика наратологије према Принсу је незаинтересованост за историју, шире значење и естетску вредност романа и прича. Заинтересована је „за особине које наратив чине различитим од других значењских система“ (Prince, 1982: 5). Објашњење шта су значењски системи наратологије, може приближити чињеница да је предмет истраживања наратологије такође у откривању језика других живих бића. Истраживања комуникације међу различитим биолошким врстама, то јест *зоосемиотика* расветлила је нове облике међусобног споразумевања животињског света (Innis, 1985: 294–324). Наратив је у свом најширем смислу описан као средство којим се прича казује, без обзира на медијум (Currie, 1998: 5813–5816). У ужем смислу, наратив подразумева присуство наратора који посредује између радње и публике. Овакво значење наратива у супротности је са имитативним дискурсом у којем се прича непосредно представља. Граница између уже конструисаног наратива и имитације предмет је расправа, јер постоји гледиште које имитативне форме тумачи као конвертовану нарацију. Теорије наратива створиле су таксономије наративних инструмената. Резултате систематизације чини скуп предлога таксономије. Не постоји, међутим, јединствена теорија наратива. У теоријама наратива битно је разликовање приче од дискурса који је представља, као и поимање наратива као носиоца вредности. Временски след догађаја у причи не мора да буде пренет у дискурс и не треба сметнути с ума да су нарација и гледиште различити концепти (Chatman, 1986: 189–204). Човек је обузет идејом да открије разлоге свог постојања, а знакови и системи знакова као што су језици, митови, уметничке форме, науке и други слични системи нарације, учествују у том откривању. Централно питање које се поставља у истраживањима означавања јесте: „Како једна ствар може значити другу ствар?” Изучавање ових законитости и културних принципа који у њима учествују припада области проучавања која се зове *семиотика* (Danesi, 2004: xv). Семиотика у том смислу чини интегрални део истраживања процеса мишљења. Једно могуће представљање ланца семиотичке парадигме могло би да се сагледа у низу концепата који се испитују: „знак, чињеница, значење, наратив, говор, порука” (Niall, 2001: 27). Разумевање класификације *знакова* је још један од битних елемената како бисмо се упутили у теорије наратива. *Икона* (нпр., слика ватре) као слика идентична објекту који представ-

ља, *индекс* (нпр., дим) као биће или објекат који је повезан с представљеним објектом и неопходан за његово постојање и *симбол* (нпр., написана реч ватра, или звук ватре), који има посредничку форму, односно релацију са означеним објектом и произлази из друштвених конвенција, чине основне делове симболичке активности *знака* (Innis 1985, 276). Индекс се још може делити на три основна типа: просторни, темпорални и персонални (Danesi, 2004: 30). Следећи аспект „ланца” семиотике јесте *значење*. Истраживањем *значења* бави се *семантика*. Семантичари испитују како се *значење* повезује са *истином* и *разумевањем* (Crimmins, 1998: 7853–7856). Ова објашњења изложена су крајње поједностављено. Постоје таксономије принципа и пракси у којима се детаљно, монографски, разрађују различити поступци анализе

Идеје о наративима у модерном добу и новијој историји. „Када читате Аристотела, стоике, епикурејце и скептике, прво чиме сте затечени јесте чињеница да они не праве разлику између логике и семиотике. Исто се примећује код низа сколастика и мислилаца, чак и код Лока (John Locke)” (Deledalle, 2000: 78). Промену ове парадигме седамдесетих година XIX века омогућио је Чарлс Сандерс Пирс (Charles Sanders Pierce 1839–1914). Напустио је „дуалистички“ принцип логичког мишљења, који је поставио Аристотел и који се у основи није мењао до Кантовог времена (Deledalle, 2000: vii; Pierce, 1873). Пирс је поставио старо питање: „Како прећи са *бића* на *супстанцу*?” и дао је нови одговор. Тријаде и антииндуктивни пут резоновања, који су ушли прво у праксе експерименталних метода и еволутивних наука, били су резултат „нове логике“ коју је Пирс домислио (Deledalle, 2000: 5–7). Развој семиотике и потом семиологије, дискусије о томе како људи уче, виде и разумеју, разбуктавају се у другој половини XIX века. Семиотика и семиологија су термини који означавају исту област проучавања на различитим основама. Пирсов термин семиотика, користи се када је фокус на теорији и анализи производње значења, док се Сосирова кованица семиологија, употребљава за научни дискурс који се односи на испитивање система знакова и интерпретације кодова (Hawkes, 2003:101; Bronwen and Ringham 2000: 127)¹. Међу филозофским правцима модернизма у првој половини XX века издвајају се прагматизам, логички позитивизам, феноменологија и егзистенцијализам. Пирс се издвајао из система идеја модернизма. У свом кључном делу *Симбол, индекс, икона* (*Сумбол, Индекс, Ицон*) Пирс је образложио тријадни логички систем, који је развио на математици и Кантовој филозофији (Deledalle 2000, 103). Пирс каже: „логика је, у општем смислу, [...] само друго име за семиотику, квазинеопходна или формална доктрина знакова“ (Deledalle 2000, 36). Након Пирса, почетком XX века, своја разматрања и теорије о природи знака обликује Фердинанд де Сосир (Ferdinand de Saussure, 1857–1913). Супротно Пирсу, Сосир у *Природи знака у лингвистици* разматра градивне делове, атомске елементе, од којих су сачињени симбол, индекс и икона. Сосир је језик сматрао самосталним системом који има унутрашње везе и структуру, што је било у складу са модернис-

¹ Гремасова школа прави јасну разлику између истраживања система знакова (семиологије) и истраживања процеса генерисања значења (семиотике). Напомена аутора текста.

тичким тенденцијама порицања првенства спољашње стварности (Пери 2000, 639). Сосир се, дакле показао као човек „свог времена“, а Пирс као човек „аутономног времена“. Сосирова семиологија је грана лингвистике контекстуализована у модернизму, а Пирсова семиотика припада области која се назива филозофијом знакова и развијена је на индивидуалистичком прагматизму. Сосирова логика је дуалистичка са универзалистичком подлогом, а Пирсова је тријадна, заснована на двојној дијалектици (Deledalle 2000, 55). Премда различите, Пирсова семиотика, Сосирова и антрополошка лингвистика Франца Боаса (Franz Boas, 1858–1942), заснована на релативистичком погледу на свет, позиционирале су се као референтне (али не и једине) прекретнице у поставкама теорија наратива у XX веку. Боас, географ, физичар и један од „отаца антропологије“, „индуктивним“ приступом и тежњом да расветли смисао „унутрашњих форми“ језика отвара у исто време када и Пирс нова подручја за истраживање веза између језика, мишљења и практичног деловања (Lewis, 2001a). Боас развија идеје које ће ући у обликовање антрополошке лингвистике у целини, и биће подједнако важне за структуралну лингвистику, као и за истраживања језика у оквирима културне антропологије и критичке теорије наратива (Lewis, 2001b). Боас је увео идеју културног релативизма и расне једнакости човечанства (Хач, 1979: 53–100). Увео је правила у лингвистичке описе помогавши разобличавање стереотипа о постојању примитивних језика². Боасову теорију културног релативизма, да је свака култура производ јединствене и специфичне историје, Едвард Сапир (Edward Sapir, 1884–1939), Боасов ученик, користи у проучавању језика. Сматрајући да је перцепција реалности под утицајем наших језичких навика, Сапир је тврдио да језик има активну улогу у процесима когниције (Al-Sheikh Hussein, 2012: 642). Сапир није развио концептуални оквир нити методологију за тестирање хипотеза. Овај задатак чекао Бенџамина Ли Ворфа (Benjamin Lee Whorf, 1897–1941) инжењера хемије, који се 1931. године придружио Сапиру на Универзитету Јејл. Ворф је лингвистичку релативност тумачио радикалније од Сапира. Сапир-Ворфова хипотеза, која се још назива доктрином, у ствари претпоставља да се одређени смисао лакше објашњава у неким језицима, него у другим (Al-Sheikh Hussein, 2012: 643). Боасова идеја о несвесним аспектима лингвистичких кодова, Сапирове и Ворфове разраде ове идеје, утицале су на истраживања у лингвистичкој антропологији у истраживачким пројектима из последње три деценије XX века којима су испитиване *језичке идеологије*. Мајкл Силверстајн (Michael Silverstein) језичке идеологије види као „било који скуп уверења о језику који опажањем и употребом артикулишу корисници рационализујући или оправдавајући језичке структуре“ (Silverstein, 1979). „Отац“ антропологије Боас, умире за време једног предавања у Њујорку у својој осамдесетчетвртој години, дословно на рукама Клода Леви-Строса (Claude Lévi-Strauss, 1908–2009). Појава Леви-Строса описана је насловом једног поглавља у првом тому *Историје структурализма* као „рођење хероја“ (Dosse, 1996a). Досовом читању Леви-

²Приступ 2.5.2016. Доступно на:

http://www.sscnet.ucla.edu/anthro/faculty/duranti/reprints/02ling_anth.pdf (Стр: 8900).

Стросове улоге придружује се и антрополог Едмунд Лич (Edmund Leach): „Леви-Строс је изазивао дивљење, не толико због оригиналности својих идеја, колико због оригиналне смелости њиховог излагања“ (Leach, 1989: 3). Леви-Строс је најистакнутији теоретичар лингвистичке антропологије и структурализма. Сматрао је да се структуре налазе у свим друштвима и омогућавају да сагледамо друштво као органску целину, али да истовремено представљају израз основних мисаоних процеса који су универзални и да се управо ту могу пронаћи решења структуре самог ума (Пери, 2000: 640). Основа структурализма је у гледишту да се сусрет културе и природе дешава у пољу језика. Полазиште да је социјално понашање људи учитано у језик, односно језике, створило је могућност да се култура посматра и истражује као врста језика, а фабула и историја су остале у мизансцену (Hawkes, 2003: 19). Структурализам је због тога назван и „дисциплином бескућника“ (Dosse, 1996a: 100). Повезивање структурализма и лингвистике на математичким основама развило је широк дијапазон приступа истраживањима. Међу њима је посебно запажен био формализам. Када је Цветан Тодоров 1965. године објавио књигу *Литерарне теорије* (Théorie de la Littérature), изазвала је велику пажњу стручне јавности. У књизи су објављени свежи преводи руских текстова, иначе у то време старих четрдесет година. Били су то радови групе руских критичара који су у историји теорија наратива обједињени именом „руски формалисти“ (Hawkes, 2003: 44). Име школе потицало је од покрета у књижевној критици који се у другој и трећој деценији XX века развио у Русији и који је касније био потиснут политичким разлозима. Истакнути представници формалистичке школе структурализма били су лингвисти и историчари књижевности Борис Ајхенбаум (Борис Михайлович Эйхенбаум, 1886–1959), Виктор Шкловски (Виктор Борисович Шкловский, 1893–1984), Роман Јакобсон (Роман Осипович Якобсон, 1896–1982), Борис Томашевски (Борис Викторович Томашевский, 1890–1957) и Јури Тињанов (Јури Тунуанов, Юрий Николаевич Тынянов, 1894–1943). Премда није био непосредно укључен у овај круг, истој школи припадао је и Владимир Пропп, (Владимир Яковлевич Пропп, 1895–1970). „Морфологија бајки“ (Морфологија сказки 1928) Владимира Пропа, је ремек дело формалистичке струје структурализма. Постала је темељ и произвела је основе за моделовање различитих приступа концептима и идејама наратива и наратологије у XX веку. Међу неколицином утицајних лингвиста који су Пропову монографију прочитали у првим деценијама након објављивања био је Роман Јакобсон (Dundes, 1997: 39). Без обзира на то што је Јакобсон помињао Пропово дело, текстом и речју у франкофоним и англосаксонским научним круговима још четрдесетих година XX века, оно је заслужену пажњу добило тек с објављивањем на енглеском језику 1958. године (Dundes, 1997: 40). Пропп о свом раду каже да је сам себи циљ. Систем формула који је произвео за анализу руских бајки развијао је као један метод током тридесет и пет година. Тражио је универзалне принципе, систем употребљив у било којој култури, или чак независно од културе (Пропп, 1968: 3–24). Пропп проналази да је у руским бајкама карактеристично то да се у њима редовно приписују идентичне радње одређеном типу карактера, што га доводи до издвајања малог броја функција за велики

број ликова. Униформност и понављање у структури бајки усмерили су Пропа на закључак да су бајке хомогене по својој структури (Hawkes, 2003: 51-53). Идеја о униформности и хомогености структуре текста, која се у специфичном облику развила у Проповом систему, доживела је другачију судбину у преображају који је почео са идејама Чомског (Noam Chomsky, 1928). Граматика за Чомског представља кључ и универзални капацитет човечанства да генерише и разуме граматичке исказе, односно лингвистичке компетенције. Чомски је у језичким системима видео апстрактне системе, које је могуће из теоријских и практичних разлога истраживати издвојено од друштвених и културних контекста (Chomsky, 1979: 190). Идеја генеративне граматике била је, између осталог, важна за развој интердисциплинарног поља истраживања вештачке интелигенције, које је усмерено на производњу артифицијелних система за стварање прича³. Према ће функционални и феноменолошки приступ у истраживањима и обликовању артифицијелних наратива и синестезије (и идеастезије) бити на специфичан начин интегрисани у XXI веку, у време када Хусерл (Edmund Husserl, 1859–1938), зачетник модерне феноменолошке филозофије, развија приступ објективном и универзално важећем знању, функционализам и феноменологија били су раздвојени концепти (Macpherson, 2007: 65–80). Хусерл је оновремени расцеп, који се ширио између експерименталних и идејних (тумачећих) дисциплина, желео да премости стварањем филозофије која би се одрекла претпоставки произашлих из привида и у којој нема места за субјективизам. „Недостајало је упориште у самосвесном процесу мишљења“, а Хусерл је решење видео у „процесу феноменолошке редуције“, јер није желео да филозофија поново буде „лак плен за скептицизам“ (Норис, 1990: 64–65). Значило је то издвојити се, потпуно се ослободити, неодређеног и субјективног искуства, и то помоћу процеса систематске сумње, засноване на извесностима разума (Норис, 1990: 65). Декартов (René Descartes, 1596–1650) *мислећи субјект*, који проналази несумњиву истину, био је инспирација за Хусерлово решење (Норис, 1990: 65). Хусерлово прављење основне разлике између *индикативних (писмо)* и *експресивних (језик)* знакова биће протумачено тако да су само *експресивни* добили улогу носилаца значења, што је његов ученик Дерида подвргао оштрој деконструктивистичкој критици (Норис, 1990: 66). Хусерлова филозофија, која је утицала на разбукутавање Сартровог (Jean-Paul Sartre, 1905–1980) егзистенцијализма у другој четвртини XX века, ишла је у пару с другим нешто старијим узорима егзистенцијалистичког стила мишљења, који се може пратити у делима лутеранског свештеника и филозофа Серена Кјеркегора, (Søren Kierkegaard, 1813–1855), лингвисте и филозофа Фридриха Ничеа (Friedrich Nietzsche, 1844–1900) и у књижевности Фјодора Достојевског (Фјдор Ми-

³Међу истраживачима вештачке интелигенције, за испитивање дигиталних наратива, посебно би могли да буду драгоцени радови и налази психолога Дејвида Еверта Румелхарта (David Everett Rumelhart 1942–2011), (Rumelhart 1980), Селмера Брингсјорда (Selmer Bringsjord, 1958), професора филозофије и шефа катедре за области когнитивних наука у Ренсилер политехничком институту у Троју, Њујорк (Rensselaer Polytechnic Institute), и Дејвида Феручија (David Ferrucci), који је дипломирао биологију и докторирао на компјутерским наукама, а од 1995. је руководио Одсека за семантичку анализу и интеграције у ИБМ-у (Bringsjord, Ferrucci 1999).

хájлович Достоóвский, 1821–1881). У егзистенцијализму су, поред Жан-Пол Сартра, још многи важни интелекти који су утицали на обликовање теорија животног наратива, али ћу овде поменути још само психијатра и филозофа Карла Јасперса (Karl Theodor Jaspers, 1883–1969) и једног од великана књижевности XX века Албера Камија (Albert Camus, 1908–1957). Опозиција позитивизму и рационализму била је у Сартровом атеистичком егзистенцијализму оличење забринутости и очаја који су се јавили услед изгубљеног поверења у разум и напредак непосредно пре, за време и након Другог светског рата. Ролан Барт кога Дос назива „мајком структурализма“ у годинама након Другог светског рата декларисао се као сартровац, да би се убрзо потом дистанцирао од егзистенцијализма тако што је постао монументална интелектуална фигура у структуралистичким и постструктуралистичким менама смисла наратива (Dosse, 1996a: 117–126). Велика Сартрова победа ангажованог интелектуалца произвела је реакцију рационализма, што је на изванредан начин допринело апотеози структурализма. Једна од кључних примедби, која је обарала ауторитет ангажоване Сартрове филозофије, заснивала се на ставу да би филозоф требало да се руководи питањима о предмету и његовој проблематизацији у разноликом свету. Сартр се, наводно, детерминистичким ангажманом померио са овако постављеног филозофског хоризонта и напустио поље хуманистичке дисциплине (Dosse, 1996a: 31). Сартров номинализам, тј. усредсређеност на индивидуализам, дописао је важно поглавље у историји идеје о индивидуализму, али се оно не завршава у овом периоду, већ нешто касније. Током педесетих година XX века, посебно на самом крају те деценије, „цео свет истражује“ структуре у различитим научним дисциплинама, а Леви-Строс је уверен да је заокрет у том правцу направљен захваљујући антропологији, и то управо структуралној. Леви-Строс интелектуално стасаване и уважаване структуре у другим дисциплинама пореди са „коперниканском револуцијом“, а Дос говори о „епској епохи“ структурализма (Dosse, 1996a: 264). Алгирдас Гремас (Algirdas Julien Greimas, 1917–1992), лингвиста чији се допринос развоју теорија знака сврстава међу утемељивачке, уврстио се међу незаобилазна имена ове „епохе“ проналаском семиотичког квадрата којим дефинише свој *модел истинитости*. Гремасов модел једна је од прекретница структуралистичке парадигме. Модел је структурисан једноставно и омогућава да се, на основу постављања парова *антонимних* појмова на странице семиотичког квадрата истинитости и поред њих изабраних термина који се испитују, на *деиксисима* ишчитавају *истинита значења* њихових комплементарних односа. Чиниоци модела су: 1. субјект евалуације, 2. објект који се евалуира, 3. специфична карактеристика која се евалуира у објекту и 4. категорије на основу којих се доноси суд: истинито (биће+привид), погрешно (не-биће+не-привид), илузија (не-биће+привид) и тајна (биће+не-привид), 5. време евалуације и 6. преображаји и промене једног или више ових чинилаца (Антонијевић, 2009: 266). Идеја да структурисање чињења, догађаја и стања може да укључује и структурисање знања које се односи на њих, као и потенцијалне односе између наратива и когнитивних димензија, била је до овог доба кључна за *семиотичаре*. Међутим, Гремасов систем привукао је пажњу и утицао на кретања истраживања модела истини-

тости у дисциплинама које су усмерене на испитивање когнитивног. Гремас је поставио темељ за ширење *семантичког универзума*, који је описао као збир свих могућих *значења*, а која могу да се произведу у систему вредности целокупне културе етнолингвистичке заједнице (Maddox, 1989: 661–662). Ролан Барт, након повратка из Александрије, где се спријатељио са Гремасом, пронашао је у структурализму свој нови *модел истинитости* и мисаони правац. „Он је у одређеном смислу био најбољи барометар са истанчаном рецепцијом, која је регистровала актуелне и долазеће флукуације. Бартов интелект је нешто „попут осетљивог сеизмографа структурализма“. Сви гласови и нити парадигми у његовом раду биће „суптилно интертекстуално испреплетени“ (Dosse, 1996a: 117). Бартово израстање Дос види као налик неком интимном односу у доживљају света, кроз који Барт перпетуира и чему нема ни почетка ни краја. Барт је као магнет између различитих структуралистичких струја привлачио увек ново и долазеће, успостављајући „нове методолошке“ програме, то јест, како их Барт назива, „делатности“. „Структурализам је увек *делатност*, отворен процес читања, а не „метод“ у чију тачност се не може сумњати“ (Норис, 1990: 26). У својој раној фази Барт се креће у егзистенцијалистичким токовима, потом се окреће универзалном и свеобухватном структуралистичком хоризонту, на коме ће се у једном тренутку појавити обзорје деконструкције, које ће он једнако страствено пригрлити као своју *делатност*. Увео је појам *метајезик*. Њиме обележава структуралистички говор створен за изражавање кôдова и конвенција свих постојећих књижевних текстова. При томе, он сматра да се овим појмом оправдавају напори за успостављање универзалне „граматике нарације“ (Норис, 1990: 25). У времену када пише *Елементе семиологије* (1967) Барту постаје очигледно да *семиологија* мора да буде тај „метајезик“. Потом, током седамдесетих, своју опчињеност свеобухватним он сагледава као „сањарску“ и сматра је последицом заслепљености сопственим појмовним метафорама (Норис, 1990: 27). Већ у делу *Смрт аутора* из 1968, у свом „задовољству варљиве потраге за системом“, Барт из димензије језика и говора прелази у текстуалну димензију постструктурализма. Неутољива жеђ за разумевањем, која, наравно, није била својствена само Барту, наводи га на нове подухвате крајем шездесетих година XX века. Иза себе оставиће отворене капије структуралистичких бастиона.

Промену парадигме изазвала је појава алтернативе Сосировој теорији језика. Михаил Бахтин је (Михаил Михайлович Бахтин, 1895–1975) теоријом *дијалогизма*, коју излаже у својој монографији *Говорни жанрови (Естетика Словесног Творичества)*, објављеној на руском језику још 1952/53. године, покренуо промену. Доласком Јулије Кристеве (Јулиа Кристева, 1941) на постдипломске студије у Париз 1965/66, која слуша Бартова предавања на Колеж д'Франсу (College de France), Бахтинов рад постаје доступан структуралистима (Dosse, 1997: 74). Кристева у својим радовима уводи појам *интертекстуалности*, изведен из Бахтиновог *дијалогизма*, који узбуркава знатижељу структуралиста. Како је разумевање појма *интертекстуалности* подразумевало детаљно упознавање са Бахтиновим теоријским опусом, читање Бахтинових дела постаје нова незаобилазна литература свих који су се темељно бавили теорија-

ма наратива. Концепт *изражавања* (*говорни исказ*), реч која у Бахтиновој теорији обележава човеку окренут, социјално повезан жанр језика, чини основу теорије (Dosse, 1997: 75–77). Језик који људи користе у специфичним социјалним контекстима одговара претходном изражавању и узорцима значења који су постојали раније, али тај језик истовремено подстиче и тежи да подстакне нове одговоре. Кристева *интертекстуалност* користи како би, позивајући се на Бахтина, објаснила да рекогниција *изражавања* или написаног дела није могућа без повезаности са претходним и будућим *изражавањем* или речима. Бахтиново истицање важности значења дела у социјалном и историјском контексту, у времену и простору у којем је стварана теорија *дијалогизма*, било је у супротности са формалистичким токовима смисла којима је било окружено (Bakhtin and Voloshinov, 1986: 90). Текстови, према Бахтину, доживљавају креативне трансформације у различитим епохама које су далеко од времена када су ти текстови настали. Што се управо догодило са његовим текстовима. Бахтин је сматрао да текст наставља да расте, да се развија и након што је написан. За Бахтинов теоријски систем, није само могуће, већ је од суштинске важности у теоријску анализу укључити савремене часописе, комедије, огласе, популарну музику, уметност и моду. Разлоге за овакав приступ Бахтин види у томе што се у њиховој континуираној размени и спајању високопарног и једноставног стила, политике и пародије, стрипа и литературе, високе моде и конвенционалне моде, конституише променљиви дијалогизам, нешто попут „карневала дискурса.“ Надаље, још једна битна карактеристика Бахтиновог погледа на свет је у ставу да у било којој анализи социјалних идеологија и жанрова, *високог* или *конвенционалног стила*, није могуће избећи карактеризације које укључују националне, религијске, родне, генерацијске, образовне и друге импликације ове врсте (Ноу, 1992: 766). Теорија у којој се одбацује јединство текста само по себи и негира смисао његовог одвајања од контекста, што би било предуслов за разумевање структуре, у периоду када је Јулија Кристева оживљава, деловала је као „усековање структуре у корену“, а не само као варијација структуралног приступа. Рез се догађа у тренутку када је структурализам био на врхунцу, средином шездесетих година XX века (Dosse, 1997: 76). У међувремену стасала филозофска мисао Жака Дерида (Jacques Derrida, 1930–2004), произвела је догађај који је силовито пољуљао структурализам. Драма се одиграла на конференцији 1966. године, од које се иницијално очекивало да буде симболично „крунисање“ структурализма и Леви-Стросовог дела, а завршила се као „свргавање са престола“. У раду *Структура, знак и игра у дискурсу наука о човеку* (*Structure and Sign in the Discourse of the Human Sciences*) који је за ову конференцију припремио, Дерида је ангажовао већину својих концепата. Идеје које ће Дерида у свом каснијем добу продубљивати, можемо пронаћи у овом тексту. Дерида је неприкосновеност структуралистичког смисла деконструисао у *дискурсу* овог рада, у којем се нарочито бавио концептуализацијом *центра* (*медијалног*), *разлике* (*диференцијације*) и *разградње* (*деконструкције*). Концепт универзалног средишта, то јест *центра*, како га Дерида назива, нити је центар нити се налази тамо где га је структурализам поставио. Дерида тумачи да постоји „историја значења“, током које су многа

имена и концепти замењени, и читава историја структуре би требало да се сагледа као низ замена (надоместака) центара за центар (Derrida, 1978: 279). Дерида упућује на то да је потребно почети размишљање о идеји да не постоји *центар*, јер се *центар* не може сагледати у форми присутног-битка и нема природно место, нити је фиксиран⁴. Дерида *центар* објашњава као не-место у којем у игру улази бесконачан број знаковних супституција (замена) (Derrida, 1978: 280). Надаље, Дерида у истом раду говори да се инспирација за нове интерпретације не може тражити тамо где је тражи Леви-Строс, а то је „лингвистички и метафизички фоноцентризам” (Норис, 1990: 59). Полазишта интерпретације овог типа воде у историју античке мисли. Једно од њих је Платоново „мистично учење о формама”, које позивајући се на чисту метафизику присуства обезвређује „делатности уметности и писма” (Норис, 1990: 53; Derrida, 1978: 292). Инспирацију је, према Дерида, потребно тражити у елементима *разлике* у „писму које је заправо предуслов језика” и које стално помера смисао који управља језиком. „Елемент означавајуће *разлике*” је писмо и „писмо је стално померање смисла” (Норис, 1990: 48). Дошавши до појма *разлике* (*дифференце*), Дерида закључује да он не поставља питање о избору између две парадигме, већ да сматра да је потребно наћи заједничко полазиште и заједничке *разлике* ових неукидивих разлика (Derrida, 1978: 293). Деридино гледиште да се „објашњење увек може наћи у структури када мисао настоји да избегне питање о деловању сопствених регулативних појмова” у извесном смислу и крајње поједностављено сублимира његову критику структурализма (Норис, 1990: 73). Деридину критику Норис описује следећим речима: „Ниједан језик није толико будан и самосвестан да би заиста могао да се не повинује условима које мишљењу поставља његова сопствена предисторија и преовлађујућа метафизика” (Норис, 1990: 40). Потоњи след догађаја показао је да је део снага зреле идеје структурализма преживео ово „рањавање”, али према правилима које је Дерида поставио и развио у концепту *деконструкције*. „Деконструкција је [...] делатност којом се баве аутори текстова који су на крају принуђени да признају како донекле и сами заступају оно гледиште које настоје да побију.[...] Најдоследније читање је оно које унапред остаје отворено за даљу деконструкцију сопствених оперативних појмова“ (Норис, 1990: 62, 70–71). Премда се термин деконструкција у неким слободним интерпретацијама користи у пару са постструктурализмом и постмодернизмом, она се битно разликује од ова два правца мишљења и за теорије наратива отвара нови хоризонт истраживања, дајући у потпуности нови смисао приступу у размишљању о наративима. *Постструктурализам*, на једној страни, следи лингвистичку традицију сосировског смисла, истичући радикално конвенционалан – скептички и релативистички – приступ теоријама наратива. *Постмодернизам*, с друге стране, објављује крај просветитељског модернистичког пројекта потраге за истином помоћу модела рационалног испитивања наратива. *Деконструкција*, на трећој страни, свој смисао баштини на дебатама о истини, знању, логици, језику и представљању, који су у традицији западне филозофије. Деконструк-

⁴ О идеји одсуства центра у космогонији XV века видети у: (Dupré 1993: 58–59)

ција развија комплексан приступ бавећи се контрадикторним, али чувајући критички дух просветитељске мисли и преиспитујући догматска и уврежена уверења. При читању филозофских и других текстова, деконструкција оваквим приступом скреће пажњу на нерешена питања и конфликте у постојећим изворима мишљења (Norris, 1998: 2018–2022). Деконструктивистичко мишљење, између осталог, окончало је еру неприкосновености затворених система у теоријама наратива. Повратак *времена (историје)* и *логике* у разумевање односа између форме и значења, реченице и дискурса, Рикер (Paul Ricoeur, 1913–2005) објашњава тиме што наука о законима ума, тј. „номолошки приступ” не може у потпуности да задовољи потребу за разумевањем наратива (Ricoeur, 1985: 32). Рикер овде истиче Бахтинов смисао који је с другим великим умовима, о којима овде није било говора, учествовао у утирању пута *постструктурализма*. Победу нове парадигме која је сачувала делове претходне, Рикер једноставно тумачи: „објаснити више, значи разумети боље”. Рикерово објашњење допуњава Бахтинов концепт *полифоног* романа, којим се расветљава теорија *дијалогизма* (Ricoeur, 1985: 96–97). За настанак овог концепта важно је Бахтиново супротстављање разумевању које се темељи на логоцентризму, што је такође било кључно полазиште Деридине критике структурализма (MacCannell, 1985: 973). Достојевски је, према Бахтину, творац полифоног романа. У монолошком роману, који је до времена Достојевског био карактеристичан за европску књижевност, глас наратора успоставља се као један глас у пирамиди гласова. Разумевање наравице, гласа наратора и ликова романа у полифоном роману Бахтин види у тумачењу њихових новоуспостављених позиција, које назива *дијалошким*. Полифони роман прекида са ангажовањем „јединствене и обједињене свести аутора” и на њено место поставља мноштво различитих *центара* свести наратора, који воде дијалоге са ликовима романа. *Дијалогизација* гласа наратора конституисала је, према Бахтину, разлику између монолошког и дијалошког романа, променивши у потпуности однос између дискурса наратора и дискурса ликова у роману, чинећи све гласове симултаним (Ricoeur, 1985: 96). У концептима *диференцијације* и *центара* кроз које се *дискурс/наравица/дијалог* Бахтина и Дерида преплићу, Рикер види критике идеологија. Он у том смислу поставља питање како критика идеологије доводи до стварања теорије *диференцијације*. Сматра да је овде реч о потреби за успостављањем статуса историје која би била мање идеолошка. Дерида је у својој *Грамотологији*, коју је објавио 1968. године, изнео да нас управо циркуларни карактер приписивања историјског почетка историјском знању, позива да направимо *разлику* између *почетка* и *порекала*. *Почетак* је у констелацији датираних догађаја, а *порекао* је садржано у континуитету рађања историје, кроз које се историја дистанцира од *почетка* (Ricoeur, 2004: 139). Приземљујући и истовремено погађајући саму срж Деридиног научног смисла, Дос каже да је оригиналност интервенције коју је Дерида направио пре свега у томе да он „не би дао живот за своја опредељења“ (Dosse, 1997: 32). Скретање пажње на отвореност ума ка плуралитету, на коју Дос циља овом реченицом, управо је највећи дар који је Дерида деконструкција донела. Сартрова фигура ангажованог интелектуалца који је као Дерида стасавао на Хусерловим феноменоло-

шким концепцијама смисла, у овом периоду улази у фазу реституције, о чему Дос пише под насловом „Сартрова освета“ (Dosse, 1997: 140–151). Сартр је добио Нобелову награду за књижевност 1964. године, али је одбио да је прими. Потом, Сартров поглед у *лево*, иначе увек јасно видљив, у 1968. години таласом студентских протеста у целом свету, добиће нови хоризонт, јер је та година и на политичком плану оповргла значај „структуралног света“ (Dosse, 1997: 143). Година која следи, 1969, важна нам је због приче о постанку и усвајању термина „наратологија“. Она провоцира на разматрање Деридиног гледишта којим указује да је у стварању смисла историје битно прављење разлике о улози *почетка* и *порекла*. Прича говори о томе да „рађање концепта“ и „историја дисциплине“ на коју се концепт односи нису и не морају бити у директној вези и да „очеви и деца“ не морају по правилу признавати једни друге. Цветан Тодоров употребио је термин наратологија први пут у својој студији „Граматика Декамерона“ (Grammaire du Décaméron), у којој се посветио тумачењу природе општих структура свих наратива. Тодоров овде говори о новој, општој теорији, која би могла да буде примењена на све врсте наратива. „То је наука која још не постоји, хајде да је назовемо наратологија или наука о наративу“ (Todorov, 1969:10). Наратологија је овим „крштењем“ добила најаву легитимизације свог постојања. Претпоставка да постоје везе историје концепта са историјом дисциплине, како тврди Мајстер (Jan Christoph Meister, 1955), води ка „погрешном закључку“. Ретки су теоретичари наратива, каже Мајстер, који су свој рад повезали са оним што је названо наратологија 1969. године. Популаризација дисциплине се, према Мајстеру, дешава након 1977, када Мике Бал (Миеке Бал) објављује своју *Наратологију* (*Narratologie*), што, према Мајстеру, показују библиометријске анализе Интердисциплинарног центра за наратологију (Meister, 2005). Библиометрија и популарност, *дијалогизовани* извори којима се брани одвајање историје настанка термина од историје настанка идеја о дисциплини, указују на једну нову тенденцију подизања бастиона и граница у изучавању наратива која се развија почетком XXI века. *Наратологија*, термин који је предложио Тодоров и који се формирао као резултат ланца истраживања, „леgitимисан“ је током седамдесетих година XX века, нарочито у радовима тројке критичара Жерара Женета (Gérard Genette Генетте), Мике Бал (Mieke Bal) и Цералда Принса (Lyotard, 2005: 60–69). У том периоду Женет, Балова и Принс усмеравају се на конципирање и систематизовање, тј. легитимизовање наратологије, јер „наука која није постигла легитимност није права наука“ (Lyotard, 2005: 55).

Теорије наратива у времену „друштва света“, у ери поклича „живела култура“ у новијој културној историји, улазе у нову парадигму чија се снага темељи на анонимности (Bartelson 2009: 1; Вукадиновић, 2013). Прву декаду XXI века обележава интересовање наратолога из различитих дисциплина за концепт, контекст, историју и практичне функције наратива у различитим медијима. Истраживања технологија који читају, чују и разумеју људску семантику, отварају хоризонте наратологије ка областима артифицијелне интелигенције којима се постављају нови изазови (Meister, 2003).

Институционализација наратологије, то јест њена легитимизација, одвија се такође током прве деценије XXI века. Основана је Нордијска мрежа студија наратива (Nordic Network of Narrative Studies) 2007. године⁵. Центар за наратолошке студије на Универзитету јужне Данске (University of Southern Denmark), установљен је као истраживачко одељење Института за књижевност, медије и студије културе 2008. године и први је у свету програм основних студија *Наратологије и причања прича* (BA study programme in Narratology and Storytelling)⁶. Успостављена је и Европска наратолошка мрежа (ENN, Narrnet), 2010. године⁷.

Институционализована, програмски активна струја наратологије прве деценије XXI века формулисала је, рекла бих, наратологију у строгу, механичку и компететивну дисциплину. Позитивизам и прагматизам су поново у замајцу. Подаци о интензивном раду и стремљењу консолидацији дисциплине делују као распламсавање „доктрина развоја“, које изазива стрепњу да је улазак у другу деценију XXI века обележен „фаустовским развојем“ наратологије, односно фракцијама детерминизма (Cowen and Shenton, 2005: 54, 347).

Литература:

1. Al-Sheikh Hussein, Basel (2012): The Sapir-Whorf Hypothesis Today. *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 2, No. 3: 642–646.
2. Antonijević, Dragana ur. (2009): *Strukturalna antropologija danas. Tematski zbornik u čast Kloda Levi-Strosa*, Beograd, Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
3. Bakhtin, Mikhail M. and Valentin N. Voloshinov (1986): *Marxism and the Philosophy of Language*, Cambridge, Harvard University Press.
4. Bartelson, Jens (2009): *The Visions of World Community*, Cambridge, Cambridge University Press.
5. Barthes, Roland (1975): An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History, On Narrative and Narratives*, Vol. 6, No. 2: 237–272.
6. Bronwen, Martin and Felizitas Ringham (2000): *Dictionary of semiotics*, London, Cassell.
7. Chatman, Seymour, (1986): Characters and Narrators, *Poetics Today* 7: 189–204.
8. Chomsky, Noam (1979): *Language and Responsibility*, Brighton, Harvester Press.
9. Cowen, P. Michael and Robert W. Shenton (2005): *Doctrine of Development*, London, Routledge.
10. Crimmins, Mark. (1998): „Semantics.“ In *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, 7853–7856. London and New York: Routledge.
11. Currie, Gregory (1998): „Narrative“ In *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, 5813–5816. London and New York: Routledge.
12. Danesi, Marcel. (2004): *Messages, Signs, and Meanings: A Basic Textbook in Semiotics and Communication Theory*, Toronto, Canadian Scholars Press.

⁵ Приступ 9.5.2016. Доступно на: <http://www.nordicnarratologynet.ut.ee/511748>

⁶ Приступ 9.10.2016. Доступно на:

http://www.sdu.dk/en/Om_SDU/Institutter_centre/C_Narratologi

⁷ Приступ 9.10.2016. Доступно на: <http://www.narratology.net/>

13. Deledalle, Gérard (2000): *Charles S. Pierce's Philosophy of Signs. Essays in Comparative Semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.
14. Derrida, Jacques (1978): „Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences“, In *Writing and Difference*, Jacques Derrida, 278–294. Chicago, University of Chicago Press.
15. Dosse, François. (1996a): *Geschichte des Strukturalismus. Band 1, Das Feld des Zeichens, 1945–1966*, Dresden, Junius Verlag.
16. Dosse, François, (1997): *Geschichte des Strukturalismus, Band 2, Die Zeichen der Zeit 1967–1991*, Dresden, Junius Verlag.
17. Dundes, Alan (1997): Binary Opposition in Myth: The Propp/Lévi-Strauss Debate in Retrospect. *Western Folklore*, 56, 39–50.
18. Dupré, Louis (1993): *Passage to Modernity*, New Haven, Yale University Press
19. Hač, Elvin (1979): *Antropološke teorije 1*, Beograd, BIGZ
20. Hawkes, Terence (2003): *Structuralism and Semiotics*, London, Routledge.
21. Hoy, Mikita (1992): Bakhtin and Popular Culture: Heteroglossal Novelization, *New Literary History*, 23: 765–782.
22. Innis, Robert E, ed. (1985): *Semiotics: An Introductory Anthology Advances in Semiotic*, Bloomington, Indiana University Press.
23. Leach, Edmund (1989): *Claude-Lévi Strauss*, Chicago, University of Chicago Press.
24. Lovejoy, Arthur O. (2001): *The Great Chain of Being, A Study of a History of an Idea*, Cambridge MA, Harvard University Press.
25. Lewis, Herbert S (2001a): The Passion of Franz Boas, *American Anthropologist*, 103(2), 447–467.
26. Lewis, Herbert S. (2001b): Boas, Darwin, Science, and Anthropology. *Current Anthropology*, 42(3), 381–406.
27. Lyotard, Jean François, (2005): *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Zagreb, Ibis grafika.
28. MacCannell, Juliet Flower (1985): The Temporality of Textuality, Bakhtin and Derrida Comparative Literature, Vol. 100, No. 5, 968–988.
29. Macpherson, Fiona (2007): „Synaesthesia, Functionalism and Phenomenology“, In *Cartographies of the Mind*, eds. M. Marraffa, M. De Caro and F. Ferretti, 65–80, New York, Springer.
30. Maddox, Donald. (1989): Veridiction, Verifiction, Verifactions: Reflections on Methodology of Greimassian Semiotics, *New Literary History*, Vol. 20, No. 3: 661–677.
31. Meister, Jan Christoph (ed.). (2005): *Narratology beyond literary criticism: mediality, disciplinarity*, Berlin, Walter de Gruyter.
32. Meister, Jan Christoph (2003): *Computing Action, A Narratological Approach*, Berlin, Walter de Gruyter.
33. Niall, Lucy (2001): *Beyond Semiotics: Text, Culture and Technology*, London, Continuum.
34. Noris, Kristofer (1990): Dekonstrukcija: kraj metafizike i novo mišljenje – od Ničea do Deride, Beograd, Nolit.
35. Norris, Christopher (1998): „Deconstruction“, In *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig, 2018–2022, London, Routledge.
36. Peri, Marvin (2000): *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd, Clio.
37. Pierce, S. Charles (1873): Description of a Notation for the Logic of Relatives, Resulting from an Amplification of the Conceptions of Boole's Calculus of Logic. *Memoirs of the American Academy of Arts and Sciences, New Series*, Vol. 9, No. 2: 317–378, (URL: <http://www.jstor.org/stable/25058006>) 26. 03. 2013.

38. Prince, Gerald (1982): *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*, Berlin, Mouton.
39. Propp, Vladimir (1968): *Morphology of Folk Tales*, Austin, University of Texas.
40. Ricoeur, Paul (1985): *Time and Narrative. Vol. 2*, Chicago, University of Chicago Press.
41. Ricoeur, Paul (2004): *Memory, History, Forgetting*, Chicago, University of Chicago Press.
42. Silverstein, Michael (1979): „Language structure and linguistic ideology“. In *The elements: A parasection on linguistic units and levels*, eds. Paul F. Clyne, William Hanks and Carol L. Hofbauer, 193–248. Chicago: Chicago Linguistic Society.
43. Todorov, Tzvetan (1969): *Grammaire du Décaméron*, Mouton, La Haye-Paris.
44. Vukadinović, Maja (2013): *Zvezde supermarket kulture*, Beograd, Klio.

THE SELECTED CHAIN OF HISTORY OF IDEAS ON NARRATIVES

Summary: This review article has been written as a module on History of Philosophical Ideas, as part of wider research for my dissertation on the Department of Ethnology and Anthropology at the Faculty of Philosophy of the Belgrade University. Its task is to make a passage through intellectual history from late 19th thru 20th to the beginning of 21st century. In this era a selected directions in rationalizing and analyzing narrative forms are subject of my research and discursive analysis. The paper earned its heading The Selected Chain of History of Ideas on Narratives as reference to Arthur Lovejoy's book The Great Chain of Being. A Study of a History of an Idea. The great chain of being is descriptive name for the universe. The parallel I drew here was meant to make an allusion on the vast area that history of ideas on narratives encompass. The review is only one particle of this universe. This selection highlights three paradigms shift of the era. First at the end of 19th century and beginning of the 20th with Charles Sanders Peirce and Franz Boas. Following in the 60's with Mikhail Bakhtin, Jacques Derrida and Roland Barthes and the third at end of 20th and beginning of 21st century with paradigm of anonymity. The first two are pointed out thru intellects distinct for their historical particularism and the third over artificial intelligence. Particular novelty that this paper carries is in its transdisciplinary approach that arcades relations of early 20th century narrative research with development of artificial intelligence and their conceivable interrelatedness.

Key words: narrative, history, idea, theory, narratology